

DOĞU ANADOLU KAYA RESİMLERİ IŞIĞINDA DOYUMLU KAYA PANOLARI

DOYUMLU ROCK PANELS IN THE LIGHT OF ROCK PAINTINGS IN EASTERN ANATOLIA

Yavuz GÜNAŞDI*

Öz

Paleolitik Çağ'dan itibaren insanlar duygu ve düşüncelerini anlatmanın yollarını aramışlardır. Bu yollardan birisi de mağara duvarlarına ve kayalık alanlara yapılan ve adeta o devrin iletişim aracı olan kaya resimleridir. Kaya resimlerinde insanlar, doğa ile mücadelelerine, tabiatla olan ilişkilerine ve inanç şekilleri olan bir takım ritüellere yer vermişlerdir. Dünyanın hemen hemen birçok bölgesinde rastlanan kaya resimleri, ait oldukları bölgeye ve kültüre göre farklı özellikler göstermektedirler. Orta Asya'da M.Ö. IV. Binyıl başlarında ortaya çıkan ve atlı göçebe kültürün erken evrelerini oluşturan Türk kültürü ise kaya resimleri bakımından zengin bir kültürü temsil eder. Moğolistan'dan başlayıp Anadolu'ya kadar uzanan geniş coğrafyada rastlanan kaya resimleri, erken dönem konar-göçer Türk boylarının yaşam tarzlarını, inançlarını, otlaklarının sınırlarını ve pastoral hayatlarını ifade eder. Daha çok kazıma-dövme-çizgi ve boyama tekniğinde yapılan bu resimlerde çoğunlukla at, atlı süvari, yırtıcı hayvanlar, dağ keçisi, geyik vb. hayvanlar tasvir edilmiştir. Anadolu'nun kaya panoları bakımından zengin bir bölgesini oluşturan Kuzeydoğu Anadolu-Doyumlu Kaya resimleri, çeşitlilik bakımından büyük bir zenginliğe sahiptir. Toy sahneleri, atlı süvari, insan ve hayvan tasviri vb. birçok kompozisyonu bünyesinde barındıran Doyumlu Kaya Panoları, bölgedeki diğer kaya panoları ile birlikte, Anadolu'nun erken dönem Türk kültür tarihi hakkında önemli veriler sunarlar.

Anahtar Kelimeler

Doğu Anadolu, Doyumlu, kaya resimleri, Orta Asya.

Abstract

The people have looked for ways to express their feelings and thoughts since the Paleolithic Age. One of the these ways is rock paintings , which were communication tools of this age and were painted on walls in cave, on shelter and on rocky areas. The people gave place in their lives to a number of rituals in their relationship with nature and in the struggle with nature. The rock paintings, found in everywhere in world, show different characteristics according to the region and culture to which they belong. Emerging at the beginning of the fourth thousand years BC, in the Central Asia and forming stages of nomadic culture, Turkish culture represents a rich culture in terms of rock paintings. The rock paintings founded in the wide region extending from Mongolia to Anatolia, are with regarded to about beliefs, lifestyles, pastoral lifes of Turkish tribes. In these rock painting made with scraping-tattoo-line and painting techniques are mostly depicted horses, cavalry, wild animals, mountain goats, deer and so on. Northeast Anatolia-Doyumlu rock paintings, which

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 25240, ygunasdi@hotmail.com

are a rich area of Anatolia in terms of rock panels, have a great wealth. Incorporating a lot of compositions as Toy scenes, depictions of people and animal etc Doyumlu Rock Paintings provide very important knowledge about Turkish cultural history along with other rock panels in the region.

•

Keywords

Eastern Anatolia, Doyumlu, rock paintings, Central Asia.

GİRİŞ

Anadolu, Kafkasya ve Orta Asya arasında bağlantı oluşturan Doğu Anadolu Bölgesi önemli bir coğrafyadır. Doğu Anadolu Bölgesi, içinde barındırmış olduğu doğal kaynaklar, su kaynakları, tarım ve hayvancılık için gerekli olan verimli arazileri ile tarih öncesi çağlardan başlayarak sürekli yerleşim gören bir yer olmuştur. Anadolu'nun en yüksek bölgesi olan Doğu Anadolu Bölgesi 163.200 km²'lik alanıyla Türkiye coğrafyasının %21'ini kapsamaktadır (Erinç 1953: 4 vd.; Tarkan 1974: 7 vd.).

Makalemize konu olan Kars Bölgesi, Kafkasya Bölgesi'nin bir parçasını oluşturmakla beraber, Anadolu'yu Kafkaslara bağlayan önemli bir geçittir (Harita 1). Doğu Anadolu bölgesinin Erzurum-Kars platosunda kalan Kars, yükseltisi 3000 m'yi bulan dağlar ile çevrili ve Erzurum ili ile birlikte Türkiye'nin en soğuk bölgesidir. (Tetik 1986: 80 vd.).

Kars ile çevresini oluşturan yüksek dağ sıraları ve platoların dışında bölgedeki önemli bir yer şeklide "V" şeklindeki vadilerdir. Kars Çayı ve Aras gibi önemli nehirler de bu derin "V" vadiler içinde akış gösterirler. Bu vadilerin, dağların ve diğer coğrafi unsurların şekillendirdiği Kars ili platosunun yüksekliği 1800 m. ile 2100 m. arasında değişmektedir (Şaroğlu-Yılmaz 1986: 83 vd.).

Kafkasları Anadolu'ya bağlayan önemli bir bağlantı noktası olan Kars; içinde barındırmış olduğu doğal kaynaklar, bulunmuş olduğu konum ve tabii zenginlikler dolayısıyla eskiçağdan günümüze birçok topluma ev sahipliği yapmakla kalmamış, aynı zamanda erken dönemlerde çeşitli Türk boylarının da konakladığı, hayvancılık yaptığı, yaylak ve kışlak geleneklerini devam ettirdiği çok önemli bir bölge olmuştur.

Geçmiş tarihin aydınlatılmasında ve toplumların ekonomik, sosyal ve dini inançlarının belirlenmesinde hiç şüphesiz yazılı ve arkeolojik kaynaklar büyük bir önem taşır. Ancak yazılı kaynakların olmadığı veya az ya da yetersiz kaldığı zamanlarda insanoğlunun mağara duvarlarına yapmış olduğu resim, tasvir ve çeşitli sembollerin önemi daha fazla ortaya çıkar. İnsanların bu arkaik devirlerde mağara duvarlarına ya da kayalıklara yapmış oldukları resimler veya bir diğer deyişle petroglifler, dönemin insanların yaşayışları hakkında birçok bilgi verir. Bu kaya resimlerinden dönemin günlük hayatlarından, av sahnelerinden, dini inançlarından, sosyo-ekonomik hayatlarından vs. birçok konu hakkında yorum yapmamız mümkündür. Dağlık alanlardaki kayalara, mağara duvarlarına vurma-oyma-dövme-kabartma vb. teknikler ile yapılan bu resimler, yazısız dönemlere ait kaynak teşkil etmesi bakımından oldukça önemlidirler (Çoruhlu 1997: 19 vd.; Alok 1988: 4 vd.; Enveroğlu 2005: 2 vd.).

Kaya resimlerini tarihlendirmede bilim adamları arasında birçok farklı görüş bulunmaktadır. Orta Asya ve Anadolu'da Paleolitik Çağ'dan itibaren görülen kaya resimlerinde süvariler, av sahneleri, hayvan figürleri ve mücadeleleri vs. konular tasvir edilmiştir. Orta Asya coğrafyasında Mezolitik döneme tarihlendirilen birçok kaya resimleri bulunmuştur. Bu döneme ait resimlerden en dikkat çeken Orta Asya'da Geç Mezolitik döneme ait Sakta (Shaktha) Mağarası'nda bulunan resimlerdir. Bu resimler dönemsel bilgi vermesi açısından önemlidir (Çoruhlu 1997: 20 vd.). Yine Güney Özbekistan'daki Zaraut Mağarası'nda, Kazakistan'daki Karadağlar'da (Mezolitik-Neolitik) bulunan çeşitli hayvan sahneleri, av sahneleri, Moğolistan'da Kalkolitik Çağ'a tarihlenen Candaman kaya resimleri, yazısız döneme ait erken devir Türk toplulukları hakkında bilgi veren önemli ipuçlarıdır. Başlangıç evresinde herhangi bir sanat ve estetik değer taşımayan bu resimler giderek çok güzel bir hayvan üslubu

sanatını vücuda getirmiş, özellikle İskit, Hun ve Göktürkler’de erken devir Türk sanatının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Alok 1988 : 3 vd.; Musabayev 1998: 2 vd.; Ceylan 2008a: 29 vd.; Demir 2009: 6 vd.; Somuncuoğlu 2011: 1 vd.). Kars ve çevresinde ise H. Karpuz tarafından Kars-Camuşlu’da 1977 yılında tespit edilen kaya resimleri, Paleolitik Çağ’a tarihlendirilmiştir (Karpuz 1977: 1 vd.).

Aralarında yapım teknikleri, üslup birliği ve coğrafi bakımdan büyük benzerlik gösteren kaya resimleri, Orta Asya’dan başlayıp, Moğolistan (Somuncuoğlu 2011: 1vd.), Kazakistan (Somuncuoğlu 2008: 1 vd.; Samashev 2001: 151 vd.), Kırgızistan (Tashbayeva 2001: 9 vd.), Azerbaycan (Somuncuoğlu 2012: 1 vd.; Parlak 2007: 70 vd.), Türkmenistan (Myradova 2011: 416 vd.), İran¹, Anadolu (Vary 1968: 61 vd.; Koşay 1984: 33 vd.; Ceylan 2002: 425 vd.; Mert 2007: 250 vd.; Ceylan 2008a: 29 vd.; Somuncuoğlu 2012 2 vd.), Balkanlar, Doğu Avrupa ve Sibirya’ya kadar ulaşan bir alanda görülmektedirler.

Orta Asya erken dönem Türk kültürünün Anadolu’ya taşınması açısından büyük önem taşıyan kaya resimleri, Anadolu’nun pek çok yerinde sanki tek elden çıkmışçasına aynı üslup birliği içinde görülebilmektedir. Anadolu’da Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır, Ordu, Artvin vb. şehirlerdeki kaya resimlerinde özellikle atlı süvariler, ok atan süvari resimleri, av sahneleri, hayvan mücadeleleri, dini ayin ritüelleri olarak nitelendirilebileceğimiz sahneler, dağ keçisi motifleri, at motifleri, geyik resimleri dikkati çeken önemli figürlerdir (Çay 1983: 34 vd.; Ceylan 2010: 215 vd.).

Kaya resimlerinde yer alan konular arasında düğün-toy ve eğlence sahneleri de bulunmaktadır. Özellikle bu konu hakkında değerli çalışmalar yapan A. Yılmaz, Saymalıtaş’taki Toy/Şenlik Sahneleri” adlı çalışmasında, Lena Nehri yakınlarındaki Kulenga, Güney Sibirya’da Anga Nehri yakınlarındaki Vtoroy Ostroy’da, Yukarı Lena’daki Şişkino’da ve Saymalıtaş’ta bulunan petrogliflerdeki halay çekme sahnelerinden, dans eden insan sahnelerinden ve çeşitli eğlence sahnesi diyebileceğimiz resimlerden bahseder (Yılmaz 2013: 221-248) Bununla birlikte Doyumlu kaya resimlerinde de, el ele tutuşmuş insanların birlikte halay çekmeleri tasvir edilir. Çizgi tekniği kullanılarak yapılan resimlerdeki insanların cepheden çizilerek yapıldıkları, omuz kol ve ayakların aynı şekilde tasvir edildikleri görülmektedir. Saymalıtaş toy ve şenlik sahnelerindeki el ele tutuşan insan tasvirli resimlerden farklı olarak daha büyük ve şematik bir şekilde çizilmişlerdir.

Bu bizim açımızdan çok önemli olmakla beraber, bugün ülkemizde ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgemizde çokça oynanan halay, toy ve şenliklerin kaynağının Orta Asya olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla herhangi bir etnik zümreye ya da farklı bir kültüre atfedilemez. Aksine bu petrogliflerde yer alan ve bugün Anadolu’nun hemen hemen her yerinde oynanan bu oyunlar, Türklerin bu coğrafyada bir ve beraber olarak binlerce yıldan beri var olduklarını ve köklerinin temellerinin Orta Asya’ya dayandığının bir kanıtıdır. Bugün değişik sebeplerle ülkemizden koparılmak istenen bu bölgemizin kültürel kökleri bilinmelidir ki Orta Asya’ya kadar uzanmaktadır.

Türk tarihinin ve kültürünün erken evreleri hakkında çok önemli ipuçları veren bu kaya resimleri arasında özellikle A. Ceylan tarafından 2002’de Karayazı Cunni Mağarasında tespit edilen kaya resimleri, 12 Oğuz Boyuna ait 29 çeşit damga Türk tarihi ve kültürü açısından büyük önem taşımaktadır. Zira burada yapılan araştırmalarda ortaya çıkan sonuca göre Türkler, Anadolu’ya Malazgirt Zaferinden çok daha önce gelmişlerdir. Bu damgalardan bir tanesi de Kayı Boyuna aittir. Runik harfler olarak adlandırdığımız Türk karakterli resim yazısı

¹ A. Ceylan başkanlığında İran’da yürüttüğümüz tarihi ve arkeolojik araştırmalar kapsamında Erdebil Eyaletine bağlı Meşginşehr’de birçok kaya resmi bulunmuştur. Yürüttüğümüz çalışmalar sırasında yüksek bir kayalık üzerinde sayıları 50’yi geçen kaya resmi tespit edilmiştir. Bu çalışmalar detaylı bir şekilde daha sonra yayınlanacaktır.

ve Göktürkçenin prototipini meydana getiren bu runik harfli yazı sistemine ait harflerden 5 tanesi de bu mağarada tespit edilmiştir (Ceylan 2002: 425 vd.; Lıvşits 2000: 37 vd.).

Doğu Anadolu Bölgesi özellikle Erzurum ve Kars yöresi kaya resimleri bakımından oldukça zengindir. Kafkasları Erzurum'a ve batıya bağlayan önemli göç yolları üzerinde yer alan Kars ve çevresi, stratejik konumu, doğal çevresi ve önemli yol güzergâhları üzerinde bulunması nedeniyle Orta Asya'dan başlayıp, Balkanlar'a kadar olan göç süreçlerinde birçok eski Türk boyunun uğrak yeri olmuştur. Tarım ve hayvancılığa son derece elverişli olan Kars platosunda, erken devirlerdeki konargöçer Türklere ait olduğunu düşündüğümüz çeşitli kaya panoları ve resimleri tespit edilmiştir. İ. K. Kökten tarafından Kars Yazılıkaya'da 1969 yılında tespit edilen kaya panolarına ilaveten yeni kaya resimleri A. Ceylan başkanlığında ve benim de üyesi olduğum ekip tarafından 2004 yılında Kars İli Kağızman İlçesi Şaban Köyü'nün 5 km kuzeybatısında ki (Sakasen)² Geyiklitepe'de (Ceylan 2008a: 30 vd.; Ceylan 2008b: 225 vd.) 2005 yılında Kars-Ardahan yolunun doğusundaki Dereiçi'nde (Ceylan 2007: 172 vd.; Ceylan 2008b: 252 vd.), Kağızman İlçesi Camuşlu yaylasında, Camuşlu ve Çiçekli'de (Ceylan 2008b: 279 vd.; Ceylan-Bingöl 2008: 137), 2007 yılında Kağızman İlçesinin 21 km batısındaki Karaboncuk Köyü'nde (Ceylan 2008b: 307 vd.), Tunç Kaya'da, Kurbanaga Mağarası'nda (Ceylan 2008b: 303 vd.), Yağlıca Köyü'nde ve 2008 yılında Kars il merkezine 6 km. uzaklıktaki Borluk Vadisi'nde (Ceylan 2001: 29 vd.; Topaloğlu-Günaşdı vd. 2011: 9) çok zorlu arazi şartlarına rağmen birçok kaya panosu ve resmi tespit edilmiştir. Kökten tespit etmiş olduğu kaya resimlerinin tarihlerini M.Ö. 15.000-7.000 tarihleri arasında göstermektedir (Kökten 1975: 95 vd.). Yine bu kaya resimlerinin tarihleri konusunda Erzen, Harmankaya, Karpuz gibi bilim adamları farklı tarihleri savunmaktadırlar (Karpuz 1977: 1 vd.; Harmankaya-Tanıdı 1996).

2011 yılında Kars İlinin 44 km. kuzeybatısında, Susuz İlçesinin 24 km. kuzeybatısındaki Doyumlu Köyü'nün hemen kuzey tarafındaki kayalık alanda, daha önce belirlenen yerleşmelerdeki kaya resimlerinin benzerleri tarafımızca tespit edilmiştir (Özgül-Ceylan vd. 2013: 285) (Foto 1-4). Yüksek bir kayalık alanda bulduğumuz bu kaya panoları daha önce Kars'ın değişik yerlerinde bulunmuş kaya resimleri ile benzerlik göstermektedir.

Doyumlu kaya panolarında yer alan semboller, resimler ve figürler oldukça etkileyici bir görünüme sahip olmakla beraber bazı resimlerin daha sonradan çizildikleri görülmüştür. Kazıma ve dövme tekniği ile yapılan Doyumlu'daki kaya resimlerinde el ele tutuşmuş bir halde 5-6 kişinin eğlence ve toy şenliğini andıran halaya benzer bir tasviri, Orta Asya ve Anadolu'da hemen hemen bütün kaya panolarında yer alan dağ keçisi, köpek, at, atlı süvari, av ve tuzak sahnesi, güneş kursu ve çeşitli tasvirler resmedilmiştir.

Orta Asya'nın birçok bölgesinde ve Kafkasya'da bulunan birçok kaya resminde kutlamalara halay çekerek katılan figürlere, karşılıklı duran ve bu şekilde dans eden tasvirlerle sıkça rastlanır. Muhtemelen bu kutlama ya da toy sahnesinde yer alan insanlar, ya çok büyük bir olayı ya da herhangi bir zafer veya mücadeleden başarıyla çıktıklarını kutluyorlardı (Foto 14, Çizim 1). Kazakistan'ın, Kırgızistan sınırına yakın bir bölgedeki Tamgalısay kaya resimlerinde hem halay çekenler, hem de karşılıklı dans eden tasvirlerle rastlanılmaktadır (Somuncuoğlu 2008: 1 vd.; Yılmaz-Daşman 2010: 143 vd.).

Doyumlu kaya resimlerinde kayanın batısında çizgi tekniği ile çizilmiş 6 adet insan resminin yer aldığı görülür. Bu resimler, yaya olarak ve hareketsiz bir şekilde tasvir

² Sakasen ismi M.Ö. 8. yüzyıllarda bu bölgeye göç eden Saka Türkleri ile ilişkilidir. Bu bölgeye göç eden konar-göçer İskit boyları asırlar boyunca Kür, Aras ve Çoruh Vadilerini kullanarak Anadolu'ya yayılmışlardır. Bu esnada bazı bölgelere isimlerini vermişlerdir. *Sakasen* ismi de bu şekilde bölgeye İskit boyları tarafından verilmiş olan bir isimdir. "*Sakasen*" ismi 1927 yılında yapılan bir değişiklikle "*Şaban Köyü*" olarak değiştirilmiştir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Ceylan 2008: 224 vd.; Ceylan 2015: 578; Özgül 2016: 168.

edilmişlerdir. İnsanların el ve ayakları olduğu gibi çizilmiş, detaylara girilmemiştir. İlk başta çizilen insanın kafası biraz daha belirginleştirilmiştir. Muhtemelen sanatçı tarafından bu kişi vurgulanmak istenmiştir. Bu çizimlerde kollar yana açık ve ayaklar birbirine eşit mesafede çizilmiştir. Muhtemelen bu insanlar toy ve şenlik sahnesinin küçük insanları, yani çocuklar idiler. Panonun kuzeydoğusunda üst tarafı kırılmış kısımda üç kişi el ele tutuşmuş gibi tasvir edilmiştir. Bunlar diğer tasvirlerden daha detaylı çizilmiştir. Burada çizilen üç figürden ortada olanın kafası daha belirgindir. Diğer ikisi biraz daha belirsizdir. Üçünün de kolları açık bir şekilde aşağı doğru betimlenmiştir. Eller açık ve parmaklar özellikle vurgulanmıştır. Yine ayaklar da buna bağlı olarak diğer sahnedekine göre daha geniş bir açıdan çizilmiştir. Cepheden yapılan bu çizimlerde, sanki bir halay sahnesi tasvir edilmiştir. Ancak eller tam olarak birbirine geçmiş değildir. Bu insanlar, küçük insan tasvirlerinden farklı olarak daha büyük ve özenli çizilmişlerdir. İhtimale buradakiler boyun ya da topluluğun ileri gelen insanları idi. Benzerlerine Saymalıtış ve Tamgalısay petrogliflerinde rastlanır (Yılmaz 2013: 224 vd; Tashbayeva vd. 2001: 28,40-43). Saymalıtış petroglifleri'nden farklı olarak Doyumlu'da yer alan bu sahnelerdeki çizimler, çizgi tekniği kullanılarak yapılmıştır. Doyumlu'nun coğrafi durumu dikkate alındığında, kaya panolarındaki bu sahnelerin kalabalık bir konar-göçer topluluğu ifade ettiği anlaşılır.

Panoların iki tarafında dikey bir şekilde yapılmış bir tuzak ile avlanmaya çalışan insan figürleri yer almaktadır. Tuzak uzaktan örgülü bir kafesi andırmaktadır (Foto 5, 12-13). Bu şekilde yapılmış tasvirler Avrasya'nın birçok yerinde rastlanılmaktadır. Nitekim başlangıçta yer alan bu av sahneleri ve hayvan tasvirleri zaman sonra "hayvan üslubu" diye adlandırılan "Erken Devir Türk Sanatı"nın başlangıç evrelerini oluşturmuştur (Çoruhlu 1998: 66 vd.; Çoruhlu 1993: 117 vd.; Ögel 2003: 65 vd.).

Kayanın batısında uç tarafları kırılmış olan kısımda çizilmiş olan bu tuzağın benzerine Geyiklitepe'de rastlanılmaktadır (Ceylan 2007:172; Ceylan 2008b: 252). Geyiklitepe tuzak sahneleri içinde en dikkat çekici unsur, runik harflerin varlığıdır. Bu harfler şu şekilde okunmuştur (Ceylan 2015: 19 vd).

1- *Egük Az için yakarış (Batı Türk Oyma (Runik Yazısı);Söküp çıkar ey Ay hastalığı! Egük Az'ın(Kişi Adı) kır atıyla bu geyik armağanın; evin hanımı" çare buyur!" dedi, iyileştir hastalık kötülüğünü ey Ay yetiş, çare buyur!. Al ablanın borcunu, hastalığı iyileştir, kötülüğü ez!"*

2-*"Av hayvanı uzat!Aban'ın(Kişi adı) avını uzat, nasibi uzat! Av vur!deyip avı başarıya ulaştır Av eşi! Av hayvanı uzat, aç(tır) ey Rab, avını uzat!"*

3-*Egük Az İçin Yakarış, Aban'ın Av Yakarışı ve Enç'in Av Yakarışı; "Enç'in (Kişi Adı) nasibini aç Av eşi!"*

Geyiklitepe kaya resimleri çizgi tekniği ile yapılmış olup detaylar özellikle vurgulanmıştır. Hayvanların sakalları, kaburgaları ve boynuzları detaylı olarak çizilmiştir. Yine geyik ve ceylanların başlarının arkaya çevrilmiş olarak perspektif bir açıdan çizildiği görülmektedir. Hayvanların hareket halinde yapılmış olduğu görülür. Doyumlu'da tuzak sahnesinde ise atın üzerinde yer alan bir süvarinin elinde mızrağa benzeyen silahıyla tuzağa doğru av kovalamakta olduğu görülür. Kovalanan hayvan, karmaşık çizgilerden dolayı fazla belirgin olmamakla birlikte muhtemelen dağ keçisi olduğu anlaşılır. Atlı süvari bu sahnede silahını geriye doğru germiş bir şekilde hareket halinde tasvir edilmiştir. Ardahan Çıldır Başköy'de A. Ceylan tarafından tespit edilen ve yayınlanan kaya resimlerinde de atlı süvarilerin avlarını yakalamaya çalışırken silahlarını geriye doğru germiş ve mızrağını-silahını tam atacak şekilde tasvir

edildikleri görülür. (Ceylan 2015: 12 vd) Bununla birlikte Başköy resimlerindeki av sahnesi bütün yönleri ile daha belirgindir. Av köpeği, avlananlar, avlanan hayvanlar çok çarpıcı bir şekilde resmedilmiştir. Ancak Doyumlu'da durum biraz farklıdır. Av ve tuzak sahnesi çizgilerin çok karmaşık olmasından dolayı detaylar anlaşılabilir değildir. Buna mukabil atlı süvarinin dağ keçisini avlamaya yönelik hamlesi belli olmaktadır. Doyumlu ile aynı sınırları paylaşan ve aralarında çok az bir mesafe bulunan bu bölgede, aynı kültürden gelen insanların aynı şeyleri yaşadıkları ve kayalara resmettikleri düşünülmektedir.

Doyumlu 'da bulduğumuz resimlerden birisi de Türk Dünyasının en eski damgalarından bir olan dağ keçisi/dağ tekesi motifidir. En eski dönemlerden beri bu damga; büyüklüğü, bağımsızlığı, kararlılığı, cesareti ve asaleti sembolize eder. Doğu Türkistan'dan başlayıp, bütün Türk Dünyasında ortak olarak kullanılan dağ keçisi motifi, aynı zamanda kağana bağlılığı simgelemekte olup, Orhun yazıtlarındaki Kültigin Yazıtının tepesinde de resmedilmiştir. (Tezcan 1990: 177; Radloff 1892: 1 vd.). Hakasya, Buryat, Tuva ve Sibirya'nın değişik yerlerinde yaşayan şamanlar hala dağ keçisi/dağ tekesi postunun içine girip ayin yapmaktadırlar. Yine Türkler dağ keçisi/tekesine o kadar büyük bir değer vermişlerdir ki, Anadolu'ya akın akın gelen Türkmen oymakları bile kendilerini Karakeçili – Akkeçili – Sarıkeçili – Kızılköçili – Tekeli - Tekeoğulları gibi adlarla isimlendirmişlerdir (Çay 1983: 111 vd.; Çoruhlu 2007: 172 vd.). Türk Dünyasının hemen hemen her tarafında çeşitli dönemlerde günlük hayatta kullanılan eşyalarda, halılarda, kemerlerde vb. daha farklı yerlerde de dağ keçisi motifi sıkça kullanılan bir motif olmuştur (Esin 1978: 5 vd.; Gülensoy 1989: 55 vd.).

Eski Türk geleneğinde atlı olmayan bir adamın kıymeti yoktur. Eski Türklerin savaşta, avcılıkta, uzak bölgelere göç etmede kullandıkları ata oldukça kıymet verdikleri bilinmektedir. Türklerin ata verdikleri değeri Orta Asya ve Anadolu'daki kurganlarda görmem mümkündür (Akişev 1987; Ceylan 2002: 425 vd.). Doyumlu kaya panolarında resmedilen atlı süvarinin avlanmaya çıktığı tasvir edilmiştir. Atlı süvarinin hemen sol üst kısmında diğer tasvirlerden biraz daha büyük ve farklı bir teknikte tasvir edilmiş bir at figürü bulunmaktadır. Ayrıca Türklerin avcılıkta vazgeçemedikleri köpeğinde atlı süvarinin hemen arkasında resmedildiği görülmektedir.

Eski Türklerde atın çok önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Orhun ve Yenisey kitabelerinde kullanılan "yılki" ve "at" adları da bunu göstermektedir. Eski Türklerin kullanmış oldukları on iki hayvanlı Türk takviminde bir yılın adı at yılıdır (Turan 1941). Atın ilk ehlileştirildiği bölge tartışmalı olmakla beraber atı Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına tanıtan Türkler olmuştur. Türkler, kaya resimlerinde, kurganlarında, kişi ve yer adlarında, efsanelerinde, türkülerinde atı kullanmışlardır (Ögel 1991: I-31 vd.; Caferoğlu 1953; Esin 1965). Türkçe'deki isim manasına kullanılan "ad"ın da at ile alakalı olduğu, bazı bilim adamlarınca ifade edilmektedir (İnan 1987: 116). Türkler atın etini yer, sütünü (kırmızı) içerlerdi. Türkler, matem göstergesi olarak atın kuyruğunu kesiyor ve savaşa giderken atın kuyruğunu düğümlüyorlardı (Tekçe 1993: 126 vd.). Türk dünyasının bütün bölgelerinde görüldüğü gibi Anadolu'da da at resimlerine sıkça rastlanır. Oğuzların Anadolu'ya girdikleri ilk bölgelerde (Erzincan-Tunceli-Elazığ çizgisinin doğusu) at motifli mezar taşları bulunmuştur. Örneklerine; Van'ın Muradiye İlçesi Yağız At Köyü'nde, Antalya Arkeoloji Müzesi'nde, Kars Arkeoloji Müzesi'nde, Erzurum'un Oltu İlçesinde, Erzurum'un Hınıs İlçesi Beyköyü'nde, Tunceli bölgesinde, Azerbaycan-Gence'de, Azerbaycan-Bakü Müzesi'nde, Nahçıvan'da ve Nahçıvan-Kelbecer'de rastlamaktayız (Tekçe 1993: 123 vd.; Ögel 1991: I-8 vd.; Ceylan 2002: 425 vd.). Bu açıdan bakıldığında Doyumlu kaya panolarında resmedilen at, köpek ve atlı süvari de Türk milletinin kayalara kazıdığı bir mühür olarak tarihteki yerini almıştır.

SONUÇ

Kars Doyumlu'da tespit ettiğimiz kaya resimleri, Kuzeydoğu Anadolu kaya resimleri ile hem yapım tekniği, hem de içerisinde barındırdığı tasvirler bakımından büyük benzerlik göstermektedir. Konular aynı olmakla birlikte, çizim yöntemleri ve detaylar aradaki farkları yansıtmaktadır. Aynı zamanda kaya resimlerine daha sonra eklenen çizgiler ve tahribatlar, kaya panolarındaki detayları belirleme açısından zorluk çıkarmaktadır. Doyumlu'da kaya resimlerindeki tasvirlerden olan at figürü hemen hemen bütün Kuzeydoğu Anadolu kaya resimlerinde yer almaktadır. Özellikle Geyiklitepe, Başköy ve Şenkaya (Özgül 2015: 176 vd),da görülen yularlı at resimleri, bu coğrafyadaki eski atlı-göçebe kültürün sanatsal yansımalarıdır. Bununla beraber, Doyumlu kaya resimlerindeki bir diğer unsur ise, bölge kaya panoları ile paralellik arz eden dağ geçisi motifi ve atlı süvari tasvirleridir. Özellikle detaylı bir şekilde resmedilen at tasvirleri, bu bakımdan çok önemlidir (Foto 6, 8-9, Çizim 2.). Türk kültür hayatında çok büyük bir değeri olan at ve demir sayesinde Türkler *atlı kavimler çağının* Asya'da ve Avrupa'da asırlar boyunca lideri olmuşlardır. Atı evcilleştiren Türkler, bu maksatla onu destanlarına, halılarına (Pazırık), mezarlarına, şiirlerine atasözlerine asırlar boyunca işlemiştir. Atla özdeşleşen Türkler, zaman içinde *At üzerinde doğup at üzerinde ölen insanlar*" diye isimlendirilmiştir. Bu anlamda konar-göçer Türk kültürünün, yaylak kışlak hayatının vazgeçilmez unsurlarından olan at ve atlı süvari resminin Doyumlu Kaya resimlerinde tasvir edilmesi, bölgedeki Türk varlığının kültür tarihi bakımından çok daha eski dönemlere kadar gittiğini ortaya koyar (Foto 7, 10-11, 15).

Doyumlu Kaya resimlerini, bölgedeki diğer kaya resimlerinden ayıran en büyük özellik, toy sahnesini bünyesinde barındırmasıdır. El ele tutuşur bir şekilde tasvir edilmiş insan figürleri, Saymaltaş'ın Bronz dönemi petroglifleri ile bir bağ kurmamızı sağlar. Bölgenin hayvancılık açısından elverişli bir coğrafi yapıya sahip olması ve bölgede önemli ırmakların bulunması, bu yörede uzun süren konar-göçer yaşam kültürünü doğurmuştur. Erken dönem Türk boylarının doğa ile mücadelelerini ve pastoral yaşamını konu edinen kaya resimlerinin, Kuzeydoğu Anadolu coğrafyasında birçok örneğinin bulunması, aradaki kültürel kodları açıklamakla birlikte, binlerce yıldır Orta Asya-Anadolu arasında devam eden çoban kültürünü de açıklar. Bu kodlar Anadolu-Orta Asya bağlantısını çok daha eski tarihlere kadar götüren önemli ipuçlarıdır.

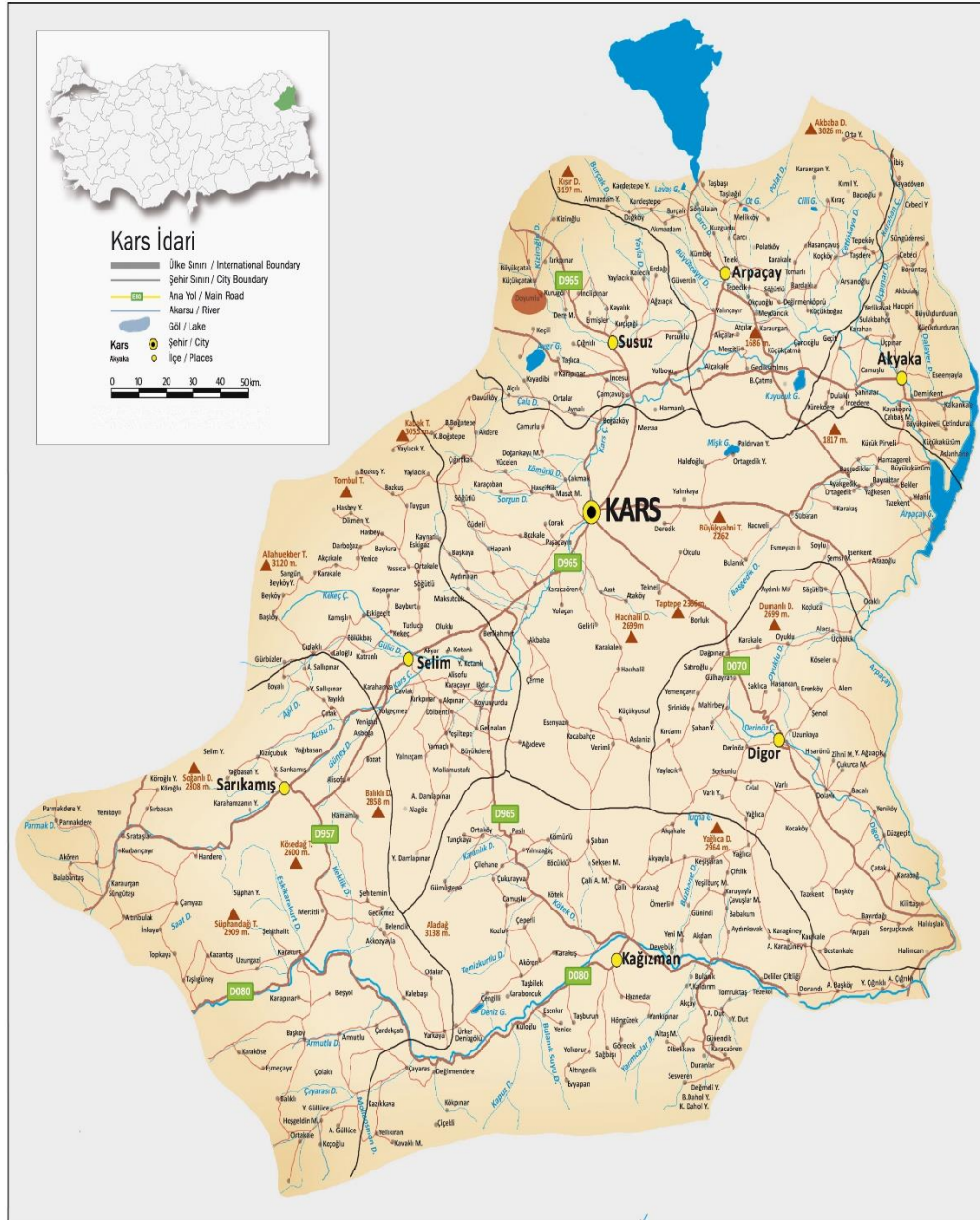
KAYNAKÇA

- AKİŞEV, Kemal A. (1978), *Kurgan Issyk, Iskusstvo Sakov Kazachstana*, Moskova.
- ALOK, Ersin (1988), *Anadolu'da Kaya Üstü Resimleri*, İstanbul.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1953), "Türk Onamastiğinde At Kültü", *Türkiyat Mecmuası* X, 201-212.
- CEYLAN, Alpaslan – Akın Bingöl vd. (2008), "2006 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları" 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı III*, Ankara, 129-148.
- CEYLAN, Alpaslan (2001), *Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, Erzurum.
- CEYLAN, Alpaslan (2002), "Doğu Anadolu'daki İlk Türk Yerleşmelerinden Cunni Mağarası", *Türkler Ansiklopedisi VI* (ed. Hasan Celal Güzel), 425-429.
- CEYLAN, Alpaslan (2007), "2005 Yılı Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*, Ankara, 163-182.
- CEYLAN, Alpaslan (2008a), "Doğu Anadolu'da Kaya Resimlerinin Türk Tarihi Açısından Önemi", *Bilim ve Ütopya* 163/14, İstanbul, 26-35.
- CEYLAN, Alpaslan (2008b), *Doğu Anadolu Araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır 1998-2008)*, Erzurum.
- CEYLAN, Alpaslan (2010), "Doğu Anadolu'da İlk Türk İzleri" XV. *Türk Tarih Kongresi-I*, Ankara, 215-232.
- CEYLAN, Alpaslan (2015), "Taştaki Türkleri Okumak", *Türkiz Dergisi*, (6), 34: 9-52.
- ÇAY, Abdulhaluk (1983), *Anadolu'da Türk Damgası*, Ankara.
- ÇORUHLU, Yaşar (1993), "İslamiyet'ten Önceki Türk Sanatında Hayvan Mücadele Sahneleri", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar-Güner İnal'a Armağan*, Ankara, 117-141.
- ÇORUHLU, Yaşar (1997), *Erken Devir Türk Sanatının ABC'Sİ*, İstanbul.
- ÇORUHLU, Yaşar (2007), *Erken Devir Türk Sanatı*, İstanbul.
- DEMİR, Necati (2009), "Türk Tarihinin ve Kültürünün Kaynağı Olarak Kaya Üzeri Resimler (Petroglifler) ve Yazılar", *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken / Journal of World of Turks*, 1/1, 5-19.
- ENVEROĞLU, İlham (2005), *Çağdaş Azerbaycan Resim Sanatında Eski Türk Damgalarının Etkisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya.
- ERİNÇ, Sırrı (1953), *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul.
- ESİN, Emel (1965). "The Horse in Turkish Art", *Central Asiatic Journal* X/3-4, 167-227
- ESİN, Emel (1978), *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, İstanbul.
- GÜLENSOY, Tuncer (1989), *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları-Damgalar-İmgeler, Enler*, İstanbul.
- HARMANKAYA, Savaş - Oğuz TANINDI (1996), *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri - 1: Paleolitik/Epipaleolitik*, İstanbul.
- İNAN, Afet (1987). "Manas Destan ı", *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara.
- KARPUZ, Haşim (1977), "Çamuşlu'da Yontma Taş Çağı Kaya Resimleri", *TÜBİTAK Bilim ve Teknik* 10/212, Ankara, 1-6.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr (1984), *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara.
- KÖKTEN, İsmail Kılıç (1975), "Kars Çevresinde Dip Tarih Araştırmaları ve Yazılıkaya Resimleri", *Atatürk Konferansları V*, 1971-1972, Ankara, 95-104.
- LIVŞITS, Vladimir, A. (2000), "Eski Türk Runik Yazısının Ortaya Çıkışı Üzerine", (Çev. S. Gömeç - T. Ölçekçi), *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 31, Ankara, 37-50.
- MERT, Osman (2007), "Kemaliye'de Eski Türk İzleri: Dilli Vadisindeki Petroglif ve Damgalar", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14/34, Erzurum, 233-254.
- MUSABAYEV, G. (1998), "Kazakistan Arkeoloji Araştırmaları Margulan Okulları" XIV. *Bilimsel Pratik Konferans Çalışmaları*, Kazakistan.
- MYRADOWA E. A. (2011), "Bezeli Derenin Gayalaryndaky Sungat" *Türkmenstanyn Taryhy we Medeny Yadgarlyklary*, (Türkmenistan'ın Tarihi ve Medeni Yadiğârlıkları) Aşkabat.
- ÖGEL, Bahaeddin (1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (2003), *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Ankara.
- ÖZGÜL, Oktay (2015), "Çoruh ve Kür Vadisinde Kimmer-İskit Yer Adları", *BELGÜ* 2, Ardahan, 159-

181.

- ÖZGÜL, Oktay – Alpaslan CEYLAN vd. (2013), “2011 Yılı Erzincan-Erzurum-Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması”, 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, Ankara, 277-292.
- PARLAK, Tahsin (2007), *Tur-An Yolunda Aral’ın Sırları*, Erzurum.
- RADLOFF, Wilhelm (1892), *Atlas der Altertümer der Mongolói*, St. Petersburg.
- SAMASHEV, Z. (2001), “Petroglyphs of Kazakhstan”, *Petroglyphs of Central Asia* Bishkek, 151-220.
- SOMUNCUOĞLU, Servet (2008), *Sibirya’dan Anadolu’ya Taştaki Türkler*, İstanbul.
- SOMUNCUOĞLU, Servet (2011), *Saymalıtaş: Gökyüzü Atları*, İstanbul.
- SOMUNCUOĞLU, Servet (2012), *Damgaların Göçü (Kurgan)*, İstanbul.
- ŞAROĞLU, Fuat - Yücel YILMAZ (1986), “Doğu Anadolu’da Neotektonik Dönemdeki Jeolojik Evrim ve Havza Modelleri”, *Maden Teknik Arama Dergisi-107*, Ankara, 83-89.
- TARKAN, Tefik (1974), “Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi ve Çevresi”, *Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı*, Erzurum, 7-22.
- TASHBAYEVA K. (2001), “Petroglyphs of Kyrgyzstan”, *Petroglyphs of Central Asia*, Bishkek, 9-79.
- TEKÇE, E. Fuat (1993). *Pazırık*, Ankara.
- TETİK, Mehmet (1986), *Kuzeydoğu Anadolu’daki Saf Sarıçam Ormanlarının Ekolojik Koşulları*, Atatürk Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- TEZCAN, Mehmet (1990), *Eski Türklerde Damga*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- TOPALOĞLU, Yasin – Yavuz GÜNAŞDI vd. (2011), “2009 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars Ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 1-19.
- TURAN, Osman (1941). *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul.
- VARY, Hermann (1968), “Alttürkische in Nordeast-Anatolien Ural- Altaische”, *Jahrbücher* 40/1-2, Wiesbaden, 50-78.
- YILMAZ, Anıl - Ali DAŞMAN (2010), “Saymalı Taş’ın Bronz Dönemi Petroglifleri”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/5*, Kars, 143-159.
- YILMAZ, Anıl (2013), “Saymalı Taş Petrogliflerindeki Toy (Şenlik) Sahneleri Üzerine”, *Tarih İncelemeleri Dergisi XXVIII /1*, 223-248.

EKLER

Harita 1: Kars İl Haritası ve Doymumlu Köyü

Foto 1: *Doyumlu Köyü*

Foto 2: *Doyumlu Kaya Panoları Genel Görünüm*

Foto 3: *Panolardan Detaylı Görünüm*

Foto 4: Panolardan Detaylı Görünüm

Foto 5: Tuzak Sahnesi

Foto 6: At, Köpek ve Atlı Süvari Tasviri

Foto 7: Panolardan Detaylı Görünüm

Foto 8: At, Köpek ve Atlı Süvari Tasviri

Foto 9: Atlı Süvari Tasviri

Foto 10: Köpek Tasviri

Foto 11: Panolardan Detaylı Görünüm

Foto 12: Tuzak Sahneleri

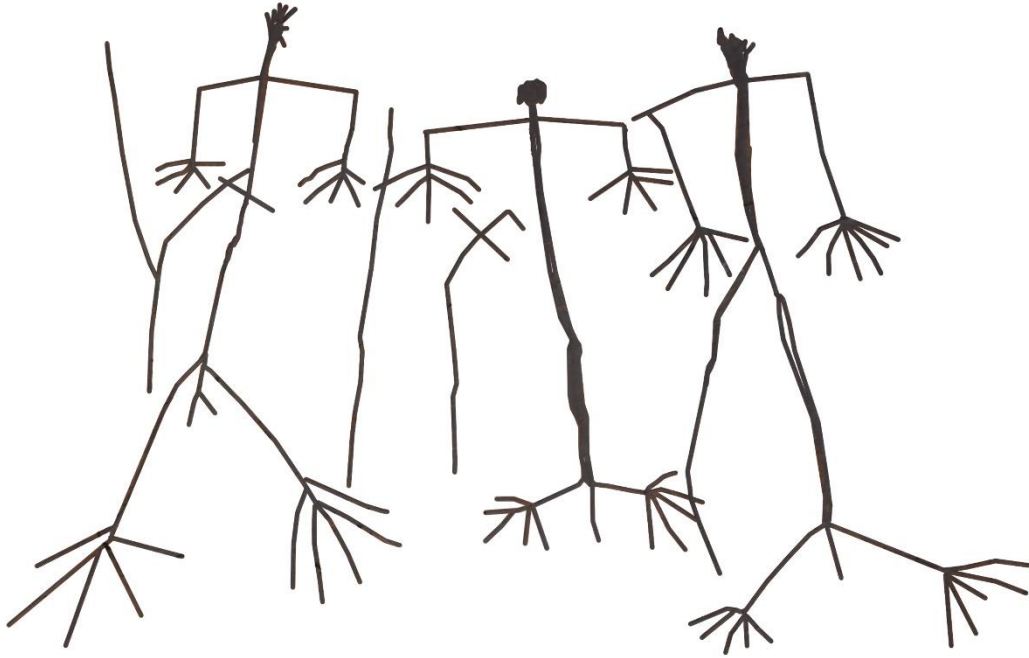
Foto 13: *Tuzak Sahnesi ve Detaylar*

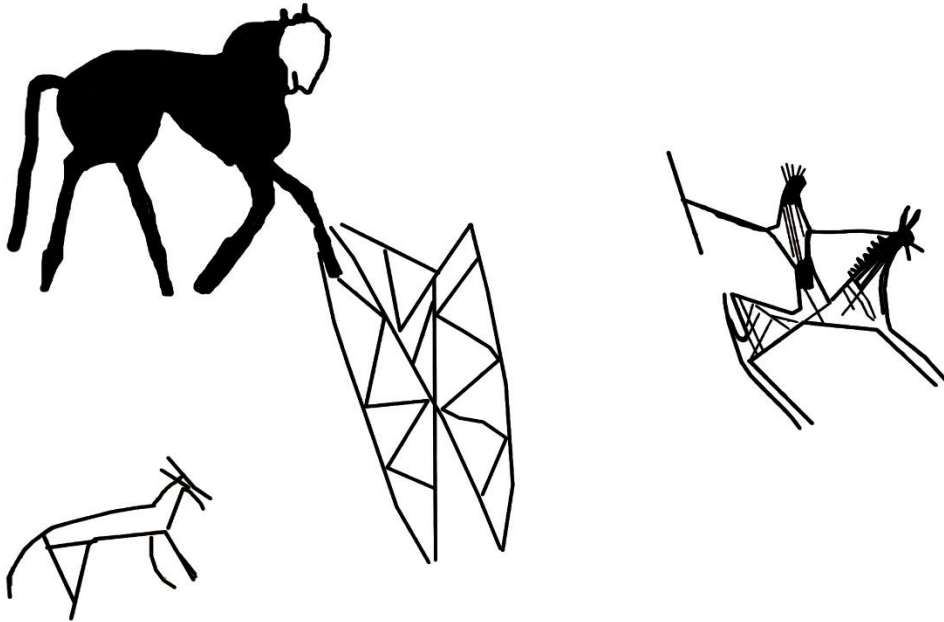
Foto 14: *Toy Sahnesi*

Foto 15: *Panolardan Detaylı Görünüm*

Çizim 1: Toy Sahnesi

Çizim 2: At, Köpek, Atlı Süvari ve Tuzak Tasvirleri